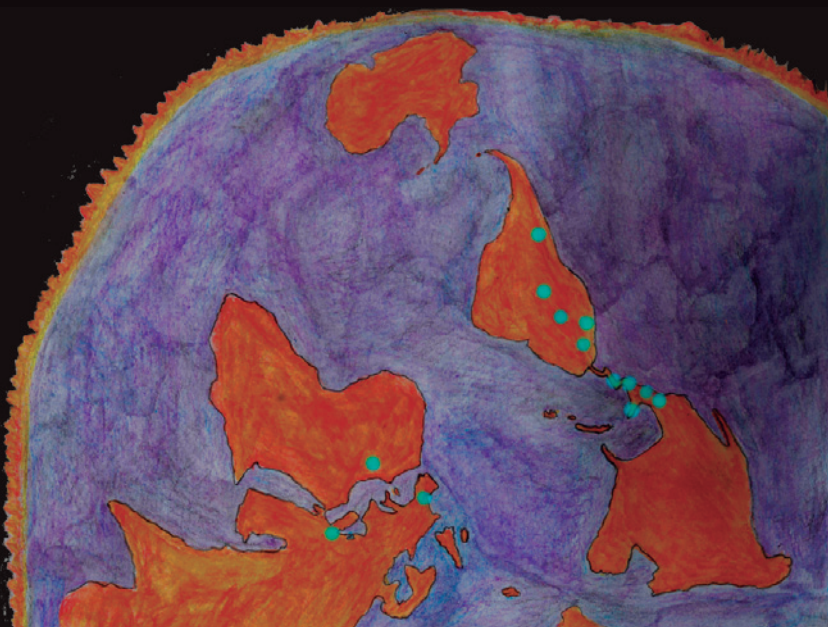

HIZKUNTZA INDIGENAK

AMA LURRA ZAITZEN

**HIZKUNTZA INDIGENAK
AMA LURRA ZAITZEN**

Egileak

Ana Rosa Llaupi / Sergio Marinao (Maputxe Herria)
Francisca Sanchez Romero / Felix Taruire Carpio (Guarani Herria)
Tuñ Huni Kuñ (Huni Kuñ Herria)
Sisa Tarini / Ximena Flores (Kichwa Herria)
Cristina Escué / Huber Castro (Nasa Herria)
Iris Esmeralda Ac (Q'eqchi' Herria)
Salomé Huinac (Kiche' Herria)
Carmelina Lix / Miguel Ángel Oxlej Cúmez (Kaqchikel Herria)
Daniela Esther Cano / Marcos Pech (Mayata'an Herria)
Micaela Garrido Bonilla / Lizbeth Sánchez (Nawat Herria)
Andoni Barreña / Julen Larrañaga / Mikel Mendizabal (Euskal Herria)

Itzulpena eta hizkuntza zuzenketa: Itziar Idiazabal / Andoni Barreña

Edizioa: Andoni Barreña / Mikel Mendizabal

Maketazioa: Antza Komunikazio Grafikoa

Lege Gordailua: D 01146-2020

Liburuska honen trukean 5€ko diru ekarpena egin dezakezu.
Diru hori Garabide Elkarteak hizkuntza biziberritzeko prozesuetan materialak argitaratzeko erabiliko du.

Eskuetan duzun ekoizpen hau Garabide Elkartek 2018ko udazkenean Aretxabaletako MUko HUHEZIren egoitzan antolatutako Hizkuntza Biziberritzeko Estrategiak Aditu Ikastaroan zehar sortutakoa da, Kultur Ekoizpenaren Tailerlean, hain zuzen.

Hizkuntza Biziberritzeko Estrategiak Aditu Ikastaroaren barruan, 2018ko udazkenean, 20 indigenek 3 hilabeteko ikastaroa egin zuten Euskal Herrian, euskararen biziberritzeko prozesua aztertzen eta eztabaidatzen, eta euren herrietako bizipenak eta prozesuak partekatzen. Elkar-truke horretan jaio zen ekoizpen xume hau, herri txikikoek elkarren berri izan dezagun eta gure arteko sareak ehundu ditzagun, gure hizkuntzen, kulturen eta identitateen bizi iraupenerako.

Ekimen honek euskal herritarrei bi kontu jakinaraztea du helburutzat. Batetik, kooperazio linguistikoa nola ulertzen dugun adieraztea, zein balio, zein garrantzia eta zein aukera dituen. Bestetik, isilarazitako herri indigenetara hurreratzea, euren sentipenak eta sentiberatasunak ezagutu ditzagun. Horiek guztiak mitoen eta hizkera poetikoaren bitartez, bihotzetik bihotzetara, edo gibeletik gibeletara, edo garunetik garunetara.

Irakurleak hainbat ipuintxo ditu eskuetan. Kolibriaren mitoa izenekoan hizkuntza lankidetzaren saretzearen beharra azaltzen da; hurrengoetan, maputxe, guarani, huni kuĩ, kichwa, nasa, q'eqchi', k'iche', kaqchikel, mayata'an, nawat eta euskal herrien elezaharrak; eta, azkenik, euskal elezaharrean hizkuntza kooperazioaren aldarrikapena. Untsa izan!

KOLIBRIAREN MITOA

Diotenez, basoa sutan desegiten ari zen, eta animalia guztiak ere sutan galtzeko arriskuan zeuden, baina ez zuten erreakzionatzen, hondamendiari begira zeuden. Kolibri txikiak, oso kezkatuak, eta sugarrei aurre eginez, erreka joan eta bere moko txikiarekin ur pixka bat hartu eta sutara botatzen zuen. Jaguarrak hau ikustean esan zuen: -zertan zabilta kolibri txiki?-. Honek arnasa hartu eta erantzun zion: -sua itzali nahian nabil-. Jaguarrak esan zion ez zuela lortuko. Eta kolibriak, -ni nire parte egiten ari naiz, denok berdinekin egingo bagenu, bakoitzak berea egingo balu, sua itzaltzea lortuko genuke-.

Jatorrizko kultura bakoitzak aurre egiten dio suari bere hizkuntza, bere identitatearen oinarria, desagertu ez dadin. Jatorrizko hizkuntza bakoitzean esaten den hitz bakoitza kolibriaren ur tanta bat da, eta esperantza ematen digu gure ama lurra desegiten ari den suteari aurre egiteko.

Huni Kuĩ, Brasilgo Amazoniako indigenak, Kolonbiako Nasa herria, Ipar Afrikako bereberek, Euskal Herria, Kurdoak, Nawatak, K'iche'tarrak eta Q'eqch'itarrak, Guaraniak, Kichwak elkartu gara, partekatu dugu, ehundu dugu, bakoitzak bere partea egiten!

*Tuĩ Huni Kuĩ eta Mikel Mendizabal, Brasileko mito herrikoia-
ren egokitza-pena.*

MAPUZINGUIN
HIZKUNTZA

MAPUTXE
HERRIA

IRUDIA: ANA LLAUPI. TESTUA: SERGIO MARINAO.

ARAUKARIA

Araukaria oso landare zaharra da, maputxe lurraldeko mendi gailurretan bizi dena. Milaka urte bizi izan da bertako zaharrenek esaten dutenez. Oso ederra da bere enborra eta baita bere hostotza ere.

Araukaria landareak belaunaldi asko ikusi ditu, eta badaki nola bizi ziren gure arbasoak; ondo ezagutzen ditu *Koyagtun*, *nuillatun* eta *malon* zeremoniak. Maputxeak bezala bizirik dagoen historia da. Akabatu eta desagerrarazten bagaituzte araukaria ere hil egingo da. Esplotatu egin nahi dute, baina gure hizkuntza mapuzunguna bizirik dirauen bitartean bere izpiritu indartsuarekin komunikatuko gara.

PEWEN

Ume kuifi anumka. Txemki wenu marvidantu winkul meu, mapuche mapu meu futxa ke kuifi ñi mulerkefulo: feipi kigun Ti futa keche kañi ume as anumka gen.

Pewen anumka may kimfay pefuy ka ñi futra ke zugu ni y kuife mogen rupan, makon, eeoyargtun, ngillatun. Petu epuñpele; muna upa kontugekefuy tañi katxukalal. Petu mulelu mapuche ka mapu zugu newigin feimu tain petu nutxamkaleyin tañi nerven pullü gen. Tañi fun meo petu iyael eluneinmu, we ke che perrimontu eyu tpñi petu mogelen.

Maputxe gazteak harriturik geratzen dira hain zaharra den landare honekin, eta horregatik babesten dute hainbesteko indarrarekin. Maputxeak dirauen bitartean *pewena*, araukaria ere izango da eta elkarren indarrak batuko dituzte. Horregatik ez dira desagertuko, elkarrekin iraungo dute. Gauza asko ditugu babesteko eta horrela irabaziko dugu. Gure mendietan bada oraindik indarra duen izpiritua, eta horregatik borrokan jarraituko dugu.

Hamar aldiz irabaziko dugu!
Beste behin!
Hamar aldiz irabaziko dugu!

Feimu ume inkagekiy petu mulele mapuche pewn ka mukay / newentujeayin feimu koy txer fenten mogen katxukilpe tain mogen: Putxun zugu petu kupaley wedu ka wewagin.

Taïni marviizantu meu kuifi futxa ke pullü txekayawi feimu niegin newen tain amuleal tain wichan.

Mari chi wew
ka kiñe
Mari chi wew w w

GUARANI HERRIA

TESTUA: FÉLIX TARUIRE IRLUDIA: FRANCISCA SÁNCHEZ

KARAPEPOA

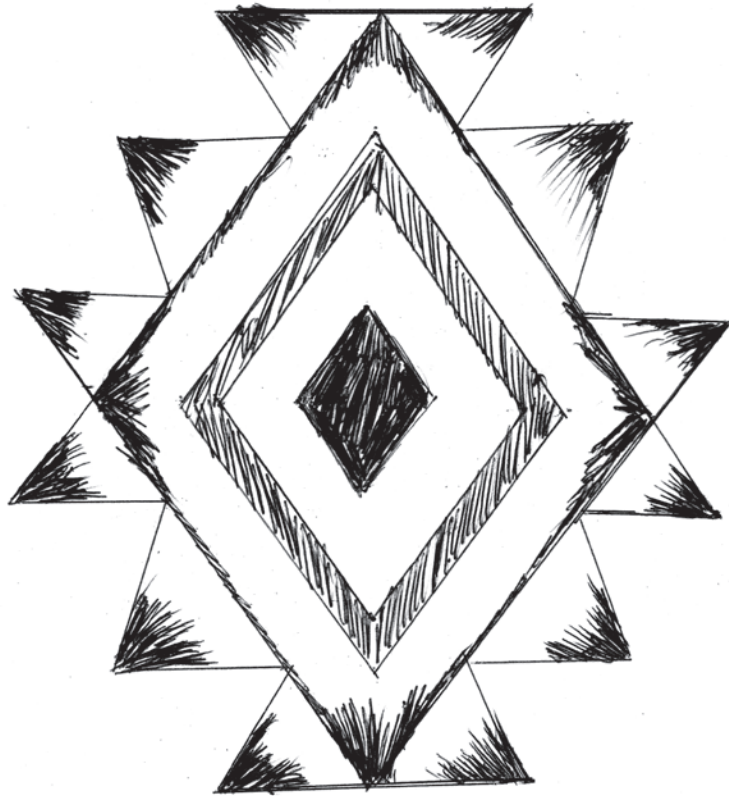
Diotenez, egun batean, *Ñaderu Tüpa* agertu omen zitzaion andre bati ametsetan zebilela suge itxurarekin, eta ehun oso berezi bat ehuntzen erakutsi omen zion. Amets horretan komunitatearen jatorria erakutsi omen zion, eta zerutik datozen ezagutzak nahiz lurrean agertzen direnak jakinarazi omen zizkion. Horrela sortu zen karapepoa, irudiak posizio ezberdinetan lotzen dituen, batzuetan erronbo irudiak eginez eta, bestetan, bidea eginez, sugearen azalean ikusten den bezala.

Ñaderu Tüpak andrea aukeratu zuen ezagutza eta jakinduria transmititu zezan hizkuntza eta artearen bidez.

KARAPEPO

Arakaete ndaye *Ñanderu Tüpa* oychauka kuñape, mboirami ipaupe, omboe omaepöva jembiapore, ërei mbaeti omboemboeiño, omeë chupe arakua añetetegüevae jokope omboe opaete mbaembae oasa têtaretarupivae jare arakua ivategui araregua ouvae jare oyekua ivipevae. Jökorai oechauka kuñape Karapepo iä tembiapo omopöra kavi jare oïpova jese mboke, pïke jare tape oechaka chupe kuae mboi ikupere oyekuarami.

Ñandekarapepore oimeko oipöva arakua tuichaguevae jare ñanoi kuaepe Ararendru, mbaepuere, mborokuaiete ñandeve peguara jare ñanderetareta peguara jare jeivi kiraitara yaiko ñandeivipe ñanderëtarareta ndive.

Karapepoak esanahi filosofikoa, politikoa eta ideologikoa dauka; guarani kulturaren pentsamendu politikoa adierazten du, baita bere antolamendu moldea ere. Bertan irudikatzen da natura eta izpirituaren munduen arteko erlazioa nolakoa den, familiaren erlazioa lurrarekin, unibertsoa, antolamendua. Guzti hori, eten gabe lurraren berreraikitzea eta gaitzik gabeko lurraren bilaketa amesten.

Karapepoa adierazpide artistiko eta poetikoa da, gure arbasoek utzitakoa, bere bitartez errealitatearekin elkartzeko modua bila dezagun, beti ere gu geu izateari utzi gabe, besteengana hurreratu gaitezen, gure ezberdinak direnengana, integrazio zubiak eraikiz, eta diskriminazioaren eta menderakuntzaren ibaietan ito ez gaitezen.

Karapepope yaecha ñeepora tembiapo ikavigue jókope oechauka ñandeve tape ikavi ñande ramii reta oeyavae jare ñeemboe yaiko kavi vaëra ñaneirureta ndive.

Kuae tembiapo karapepo jeevae oimeko guinoi mbaembae ñanderekoregua jarevi yaikatu ñamongeta kuae tembiapore oyekuatia oivae ñandepueretako ñamotenonde tētararetape mbaembaeko oime ou ñanerenondevae. Jōkoraiñovi kuae tembiapo oikuauka ñandeve kīraiko yoguirekose ñandeipireta. Jaeramoko añaverupi opae ore taireta roikovae roipotavi oreipiretarami roiko IYAMBAE jokuaeko roeka roiko añaverupi, jokuaeramo mburuvichareta orembou pekoti roñemboevaerä kīraiko pevae pekuakua peo peiko.

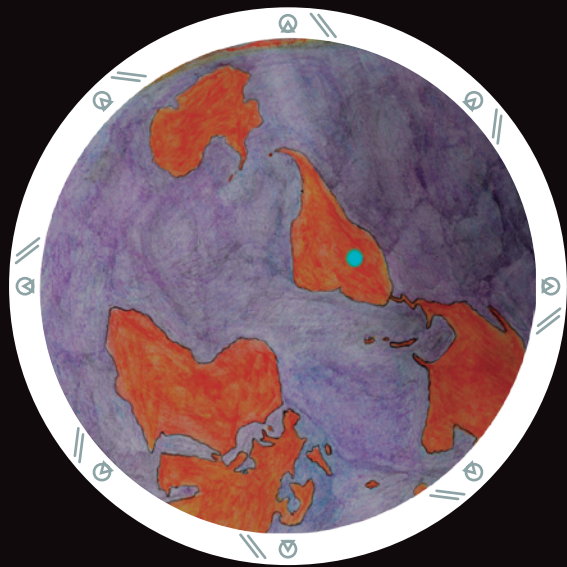
Yasoropai.

HÄTXA KUÏ
HIZKUNTZA

HUNI KUÏ
HERRIA

TESTUA ETA IRUDIA: TUÏ HUNI KUÏ

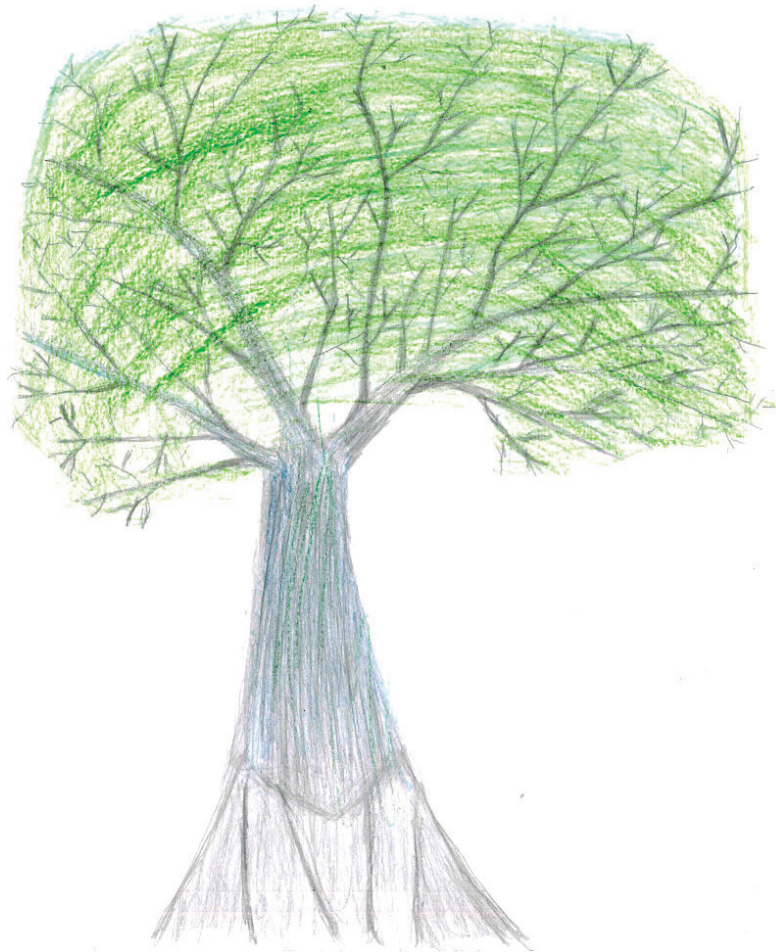
SHUNUÂ IZPIRITUAREN ARBOLA

S*hunuâ* izpirituaren arbola da, alegia sorgindua, izpirituak bizi diren lekua. Zuhaitz hori, Amazoniako zuhaitzik handiena denez errespetatzen den arbola da. Inor ezin da pasa bere ondotik arratsaldez. Arratsaldean bere ondotik pasatzen bazara izpiritu gaiztoak zerbait egin ahal dizu. Beste gauza bat da ezin dela bere ondotik haur Jaioberri batekin pasa, izan ere, pasa ezkerro haurraren izpiritua harrapa dezake eta oso oso goian gorde.

SHUNUÂ HI YUXIBU

Shunuâ hi yuxibuki, yuxibu xarabu haki hiwe abuki, miseki yuxiburã, barikayarã trarũke timaki mĩ tarũkearã yuxibũ mia mabu betsawatiruki. Haska inũ yume kaĩ bena ha namã nimatimaki. Mĩ haskaurã yumẽ yuxĩ yuxibũ iwearã habia pashuibestitũ akaki iwekinã, ha menimarã ana mĩ yume mĩ uĩ nakamaki. Iwekinã unu hawẽ bemiki tsaũ miski, haskawashũ butekatsi, haskawakẽ shũ akĩ bekuĩ bitã miski.

Haskakẽ nũ haki mese miski, shunã nikenã.

Han goitik haurraren izpiritua ezin da itzuli, eta xamanak esku hartzen ez badu haurra hil egingo da. Xamanak badakizki otoitzak, hosto sakratuarekin lausotze bat egiten du, eta haurraren izpiritua bilatzen du.

Gauza bera gerta daiteke pertsona helduekin. Horregatik beldurra diogu arbola horri.

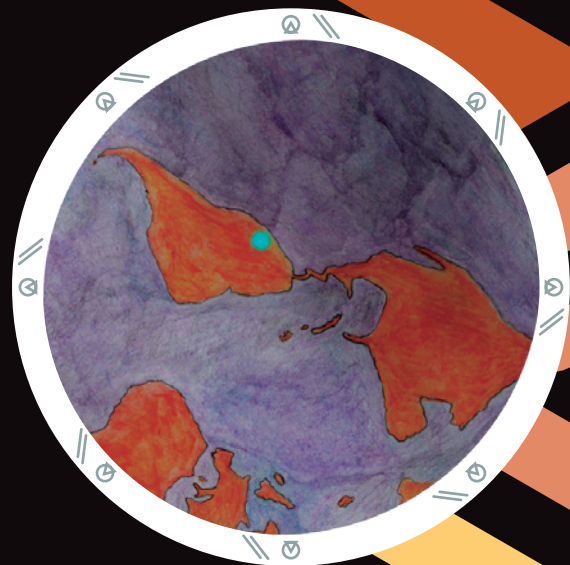
Jendeak zeremonia espiritualak egiten ditu edari sakratua hartuz xamanarekin batera izpirituekin hitz egin ahal izateko, edariaren indarraren bitartez.

Eskatianā hanamāshū nixi pae
sheamisbuki, yusibube hātxakatsirā
pashui xarabunā.

KICHWA HERRIA

TESTUAK ETA IRUDIAK: SISA TARINI ETA XIMENA FLORES

RUNA: INDARRA ETA JAKINDURIAREKIN DIHARDUEN IZAKIA

Runaren bizitza gozoa eta zoriontsua da. *Runaren* hizkuntzak mintzatzen ditugunean *Pachamama* eta *Allpamamaren* hitzak eta kantu sakratuak entzun ditzakegu. *Apuekin* hitz egiten dugunean dena ulertzen dugu, bihotzetik hitz egiten dugulako.

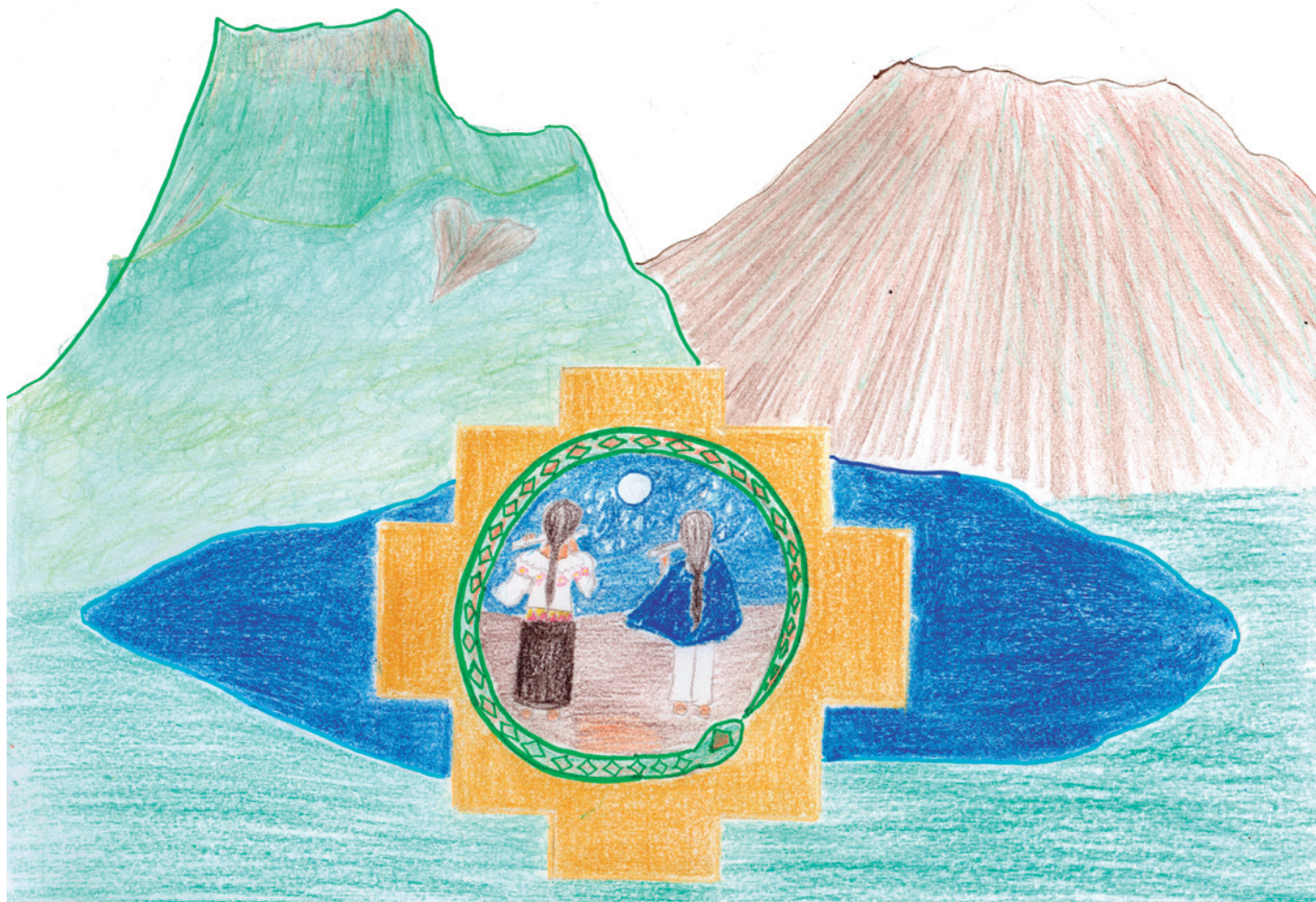
Sendatu eta konpondu ahal duzun guztia; oparitu egizkiguzu pentsamendu onak, eta bihotz on eta gozoa.

RUNA KAWSAY

Runa Kaesayka mishki kawsayni kan. Alli kawsay, kushimi kan. Runa shimihunata rimashpaka allpa manupak, pacha mampak rimarykunata, hayllikunata ushanchikmi.

Apukkunarvan rimashpaka tukuylla hamutanami kan, shunkuwan tukuylla rikuyto ushanchikani.

Alli yuyashki shunkuto, alli makikuto, tukuylla allichipanki, tukuylllo hampipanki.

Aita *Imbabura*, Ama *Katakaxi*, maite zaituztet eta bihotzez eskerrak ematen dizkizuet. Bide askotan nabil, eta nire bihotzaren leku epel batean eramaten zaituztet. Zuekin batera ahal bezain ondo bizitzeko, ahal ditudan gauzarik ederrenak jasotzen nabil: ideiak, erakuspenak, esperientziak. Sendatu min guztiak!

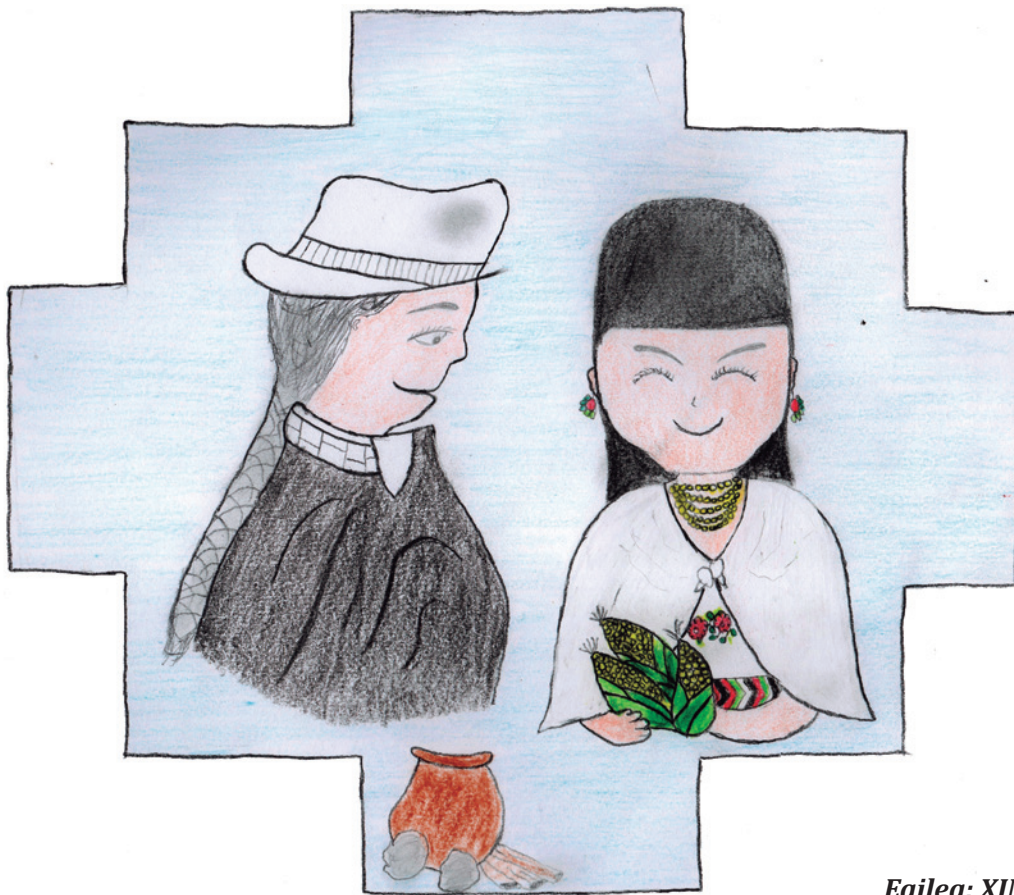
Asko ikasi dut *runaren* bizitza hemen eraiki eta gauzatzeko.

Tayta Ymbabura, Kutacachi mamitaku tukuy shunkuwan yupaychapani, tukuy shunkuwan huyapani purihupami.

Kinkinkunawan sumaktapacha kawasankapak, alli yuyayku mato kapihuni, alli kawasayto wasichinkapak, kushupacha kawasankapak.

Tukuy nanaykumata karusayto haryman shamuchun, tukuylla kushi kawsankapak.

Egilea: SISA TARINI

Egilea: XIMENA FLOREZ

KICHWA KULTURA ETA BIKOIZTASUNA

Kichwa kulturaren gizona eta emakumea beti elkarrekin daude. Hau ikus daiteke Andeetako sendabidearen praktikan, non landareak, mendiak, eguzkia eta ilargia, haizea eta naturaren izpiritu guztiak emakume eta gizon diren, eta beti islatzen duten bikoiztasuna eta elkar osagarritasuna.

KICHWA KAWSAY KARI / WARMI

Kichwa runa kawsaypika maymantami karipash warmipash pakta rikurin. Chaytami hampi yachaypimi ashtawan rikuyta ushanchik, hampi yurakunapi rikushpaka kari warmita charinchik shinashata urku taytapi, urku mamapi, killa mamapi, inti taytapi, wayrapipash tukuypimi kari warmi pakta kanchik iskatín imapipash pakta llamkanchik.

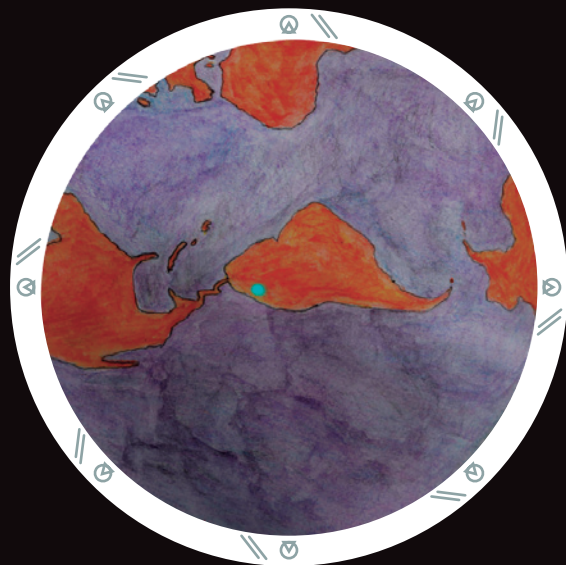
Kichwa runa kawasaypika shinami sumak kawasayta rikuchinchik.

Egilea: XIMENA FLOREZ

NASA YLIWE
HIZKUNTZA

NASA
HERRIA

TESTUAK ETA IRUDIAK: CRISTINA ESCUE ETA HUBER CASTRO.

GURE HERRIKO SU SAKRATUAREN ONDOAN

Espainiarrek gure lurraldea bereganatu aurretik, Abya Yalako (Amerikako) jatorrizko herriek bagenituen gure kulturak eta izpiritualtasunak. Su sakratuaren gunea (*tulpa*) gure kulturaren eta identitatearen bizi iraupenerako oinarrietako bat izan da. Tulpan kultura zaintzeko nagusien gogoetak ehuntzen dira, hor baitago herri legez egiten gaituen izaera.

Etzetik izendatu daiteke nasa herriaren kosmobisioa, hiru oinarriak gogoan izanik, suaren argia, hitza eta oroimena. Guzti hori jatorritik datorkiguna, ohiturak, herria, lurraldea, kosmobisioa eta gure hizkuntza.

KWE'SX KIWE IPX KWET PEKU'J

Nasa üus kiwe jinxi, txaanxu' ipx kwetuh tha'w kwe'sx pëhnaçxa piyana u'jwe' nasana'w jinxiisa' ipxkweth tekh

kweth ji'pha' txi' khweethnxi ksusnxi txi' üuste jxuun u'jnxi nmehnte uma tutxhuh vxyaanxijuy: dudte nxuunxi, nasawe'sx üus kiwewexxaa txa'wnxuusa' txi' peey we'wenxi'.

Egilea: CRISTINA ESCUÉ

Egilea: CRISTINA ESCUÉ

ELEZAHARREN LURRALDEA

Nasa izaeran, lurralde zentzuaren garapena bere jaiotzaren testuinguruaren araberakoa da. Etxetik ateratzen den hari gidariak, zilbor heste eran, nasa gizakiaren gogoeten eta ezagutzen garapena irudikatzen du.

Hari hori marraztu ditugun eiteekin ehuntzen da: eguzkia, ilargia, suge berdea, mendi elurtua, lakua, ortzadarra, zuhaitzak. Horiek guztiak *terriqramaren* barruan kokatzen dira.

ÜUS NXAAK PNAASA'S KAAJIYU'JN

Nasa fxi'zenxi' kiwe na'wte walasa', txahtha'w ja'da üus yaatçxç pnaasa's ji'puna u'jwe'. Aça' ayte uyu'tha'wna' Nxadxtasxkiweka' le'çxkwe maa'ne' kiwe'su' üuste uyna ya' wala txä'sthu piisa' xä'sthu yatuh wes vxitçxa' takhe'. Napa txäa wesa' ma'wtkha'w jiiyuwa'ja's txi' üus ya' akwa'ja's nuuyjxu'jana u'jwe' le'çxkwe walaana u'jweççxa' txä'sku kajiyu'ju'. Sa't yat na' sek ju'guh vxitxa's ji'pa' txä yaçkathewë'sx ma'ne'ta yat paçji'psa txaha' txä's thegçx pwisnxi'.

Nasa gizakiak bere inguruan ezagutzen dituen lehenengo elementuak dira.
Terrigramaren egile legez, Nxadxkiwe
(mendi elurtua) lurraldekoa baita, horrela adierazten du bere irudia.

Nmehte' paçuh, sek, a'te, ulçey, Nxadx, yu'wala, ìkh, fxthüus, fxtüutasx uyu'tha'w txä' le'çxkwe makweytxtha'w uyu' txäatx

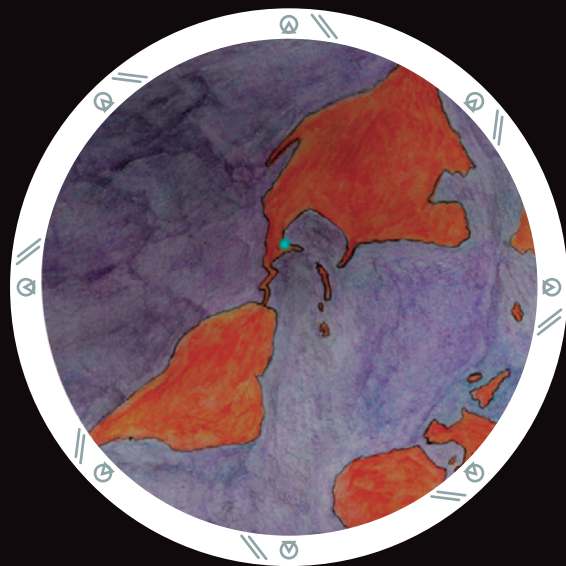
üste' neexuuna u'jwe' naapa'ka naa psxü'ju'çxha pwisnxi' kajiyu'ju'.

Egilea: HUBER CASTRO

Q'EQCHI' HERRIA

TESTUA ETA IRUDIA: IRIS ESMERALDA AC

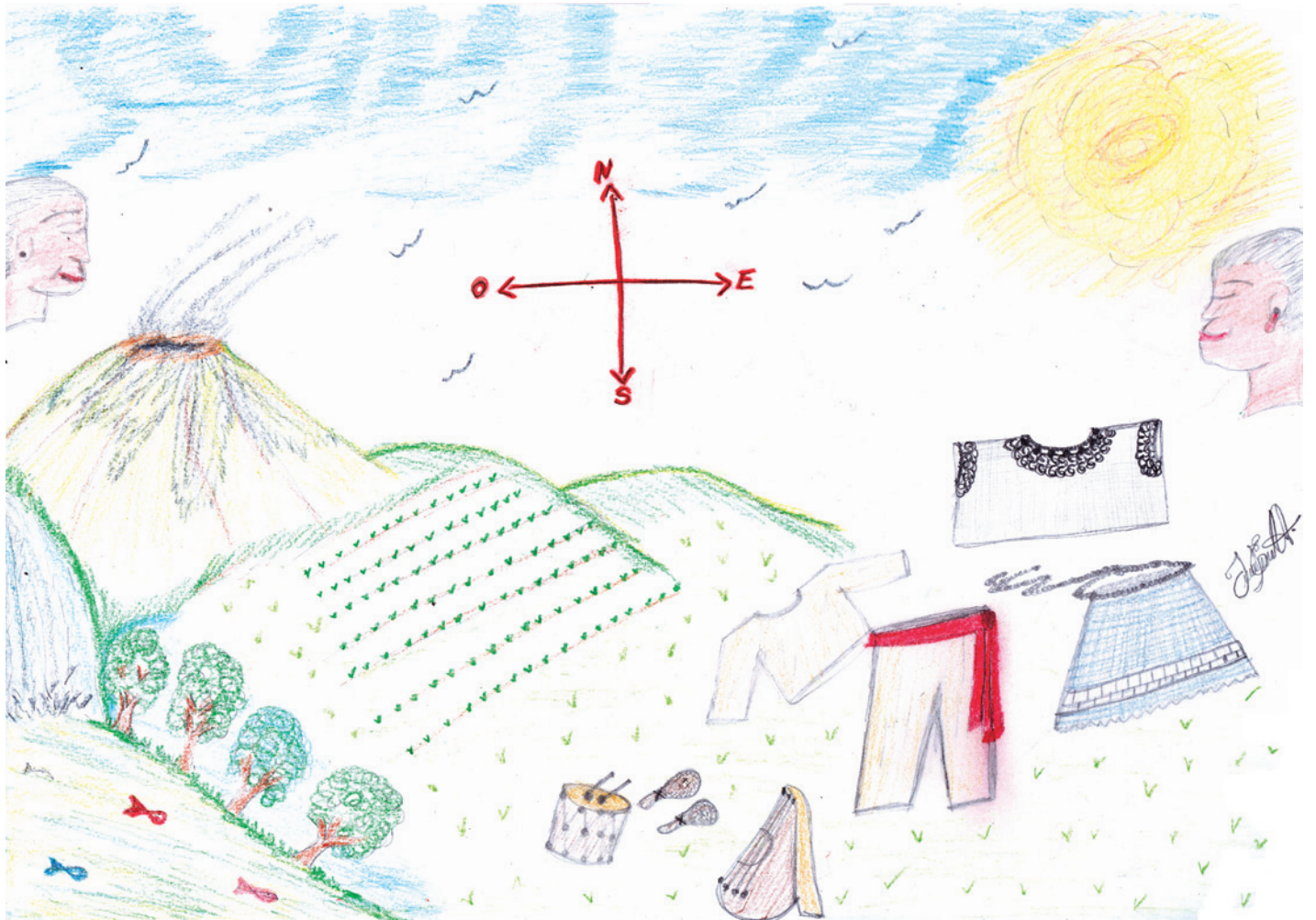
GU Q'EQCHI' INDIGENOK

Nire kultur unibertsoa,
hegoa, iparra, sortaldea, sartaldea,
erritu jantziak,
zerua, lurra, natura.

Lur gainean den ooren batasuna
eta gizakiaren burmuinean denarena,
milaka urteetako ondasun legez,
zaintzearen eta hurrengoei irakastearen
garrantzia.

LAO' A'J RALCH'OGH' A'J Q'EQCHI'

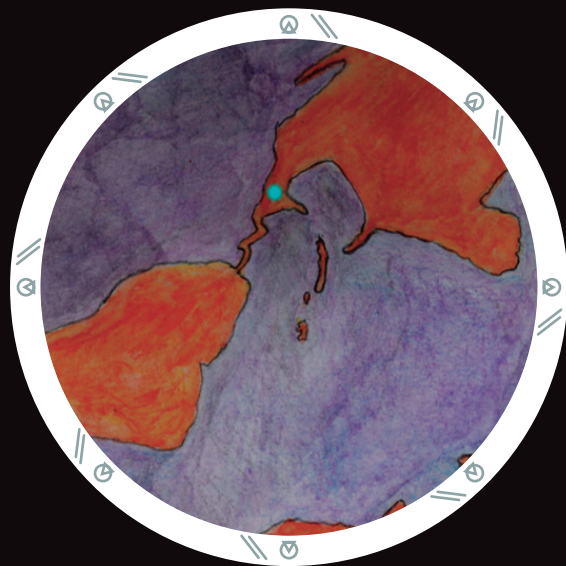
Li xsutam li Ruuchich'och'
Li q'a qaaxukuutil
Li q'a b'aatal re mayejak
chixjunil li kuanjik sahixb'een li
Li choxa li ruuchch'och' ut li q'a sutam
ruuchich'och ree'b'xmaatan li wiink uut
lixkuaankilal

K'ICHE' HERRIA

TESTUA ETA IRUDIA: SALOMÉ HUINAC

MAIA K'ICHE'EN KULTURA

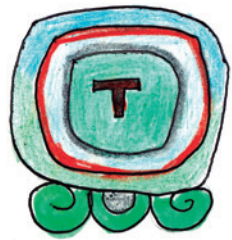
K'iche' herriaren kultura *Popol Wuj* liburu sakratuan adierazten diren kosagaiez bereizten da. *Popol Wujen* gizonen eta emakumeen jaiotza aipatzen da, zein *Ixmukane* amamak arto zuria, gorria, horia eta beltza ehorta sortu zituen, hots lehen emakume eta gizonen belaunaldiak, gure arbasoak.

Lehen gizakiak sortzean, Zeruairen Bihotza eta Lurraren Bihotza izan ziren sortzaileei eskerrak emateko adierazpenak ere hasi ziren,

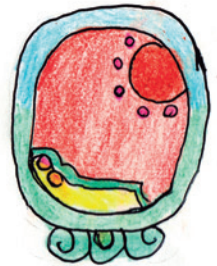
QABA'ANTAJIK LE UJK' CHE' WINAQ

Le uxera' le qab'antajik tz'ib'atal pa le Popol wuj, jawje' kariqtajwi cher le qatit ixmukane xuke'j le saq, q'an, kyeq, q'eq ixim, le xkoj che Kib'anik, Kiwokik, Kib'itik le enab'e taq qatit qamam.

Kuk' le nab'etaq qamam xchapple'x uloq le maltyoixineme che le Ajaw, rumal cher xkiya' le qak'aslemal, le qawa, quky'a', ko kiquq', jab', juyub', cho, plo, nima', sutz', ronojel le ko cho le uwach ulew, xkisipaj le Ukux Kaj Ukux Ulew Chage.

Qa Bantajik

bizitza, janaria, haizea, euria, mendiak, itsasoak, ibaiak, lakuak, hodeiak eta lur gainean den guztia eskaintze arren.

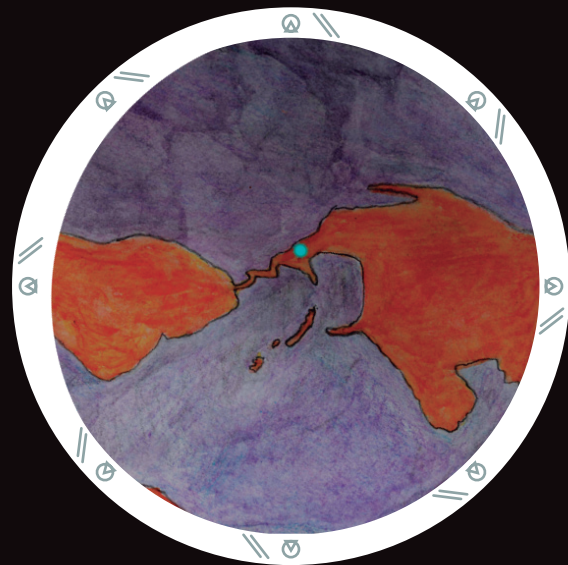
Gizakia sortu zen une beretik ingurua sentitzeko, hausnartzeko, jagoteko, babesteko eta aintzat hartzeko gaitasunak eman zitzaizkion, orok baitu izateko arrazoia. Horregatik uztartzen dira hizkuntza, uztak, ereiteak eta jarduerak eguzkiarekin, ilargiarekin, izarrekin, argizagiekin eta denborarekin.

Le Tz'aqol, B'itol xkiya' pa ujolom, uk'ux le achi-le ixoq cher ronojel le k'o pa le uwach ulew nim upatan chaqe rumal la' rajawaxik qaloq'oq'ej, qachajij, qaya' uq'ijol.

Jun uq'inomalchik le qab'antajik are le qatz'yaqb'al, le qach'ab'al, le tiko'n, le ajilab'al q'ij chuquje' le uternexik rij le q'ij, le ik', le ch'umil, le uq'ijb'al le sq'ij, le q'laj. Aretaq la jujun che taq le uje'lal le qab'antajik le ujki'che Winaq.

Maltyox

KAQCHIKEL HERRIA

TESTUAK ETA IRUDIAK: CARMELINA LIX Y MIGUEL ANGEL OXLAJ

GURE HERRIAREN MUINA

Orok du bere muina
orok du bihotza
orok du bizia
orori zor zaio begirunea.

Hogei dira muinak
hogei dira bihotzak
hogei dira iturburuak
hogeiei zor zaie begirunea.

Handia zara zu,
aurkitu zure balorea;
hogei indar horiek
zure arazoen erantzunak
emango dizkizute,
zoriontasunaren bidea
emango eta erakutsiko dizute.

RUK'UX QAB'ANOB'ÄL

Ronojel ko ruxe'el
ronojel ko ruk'ux
ronojel ko ruk'aslem
ronojel ko rusanto'il

Juwinäq taq ruxe'el
juwinäq taq ruk'ux
juwinäq taq ajawa'
juwinäq taqsanto'il

Rat nım aq'ij
takanoj pa awi'
ri juwinäq taq uchuq'a'
ja rije' xtikiya'
rusolik ak'ayewal
ja rije' xtikiya' akikometal

Egilea: CARMELINA LIX

BI BURUDUN ARRANOA

Bi buru dituen arranoa gauerdiaren zaindaria eta muina da, eguerdiaren jagolea eta funtsa da. Bi buru dituen arranoa iragana orainarekin lotzen duen ikurra da, eta oraina etorkizunarekin. Bi buru dituen arranoak iraganaren ezagutza adierazten du, historiarena, jakinduriarena, amatxi eta aitatxien jarduera eta zientziena. Gure arbasoek iraganean eratu zutenaren ikurra eta guri orainean garatu gaitezen helarazi digutena.

RI KOT

Ri kot rija' ri chajinel chuqa ruk'u'x ri nikaj aq'a', rija ri chajinel chuqa ruk'u'x ri nikaj q'ij. Ri kot ruk'u'an jun na'oj ri ka'i ruwäch. Ri nab'ey nub'ij chi ri kot ja ri' ri ximonel richin ri q'ijul kan, ri q'ijul ojer, ri q'ijul xiko yan kan rik'in ri q'ijul wakami; ja'ka ri ruka'n nub'ij chi ri kot ja ri' ri niximön ri qijul wakami rik'in ri q'ijul apon, ri q'ijul petenëq, ri q'ijul jani qak'ulunta. Ri kot ja ri' ri niximon ronojel ri retal qatinamit, ri kib'anob'äl, ri ketamab'äl kimolon, kisamajin, kipab'an ri qate' qatata' ri qati't qamama' pa kikaslemal rik'in ri q'ijul wakami, rik'in ri qak'ulwachin wakami pa qak'aslemal.

Ri Kot

Po chuqa ri kot ja ri' ri niximon ronojel ri nqasamajij pa tinamital, pa qana'oj, paqach'ob'oj, pa qach'ab'al ri q'ijul wakami, rikin ri q'ijul jani tiqak'ul ta, rikin ri q'ijul peteneq chiqawach o ja ri xti kikul ri qalk'ual, ri qiy qaman. Ronojel re' nusipaj chuqa kai' na'oj chiqe. Pa nab'ey, ntel chi tzij chi janila katzinel nqaya' ruq'ij chuqa nqakanuj ri retal qatinamit, ri kina'oj, ri kich'ob'oj chuqa ri kib'anob'al ri qate' qatata' ri qati't qamama', ronojel ri xkimol, ri xkipab'a', ri xkisamajij pa ri q'ijul kan, richin runuk'ik ri qakaslemal chupam ri q'ijul wakami; richin yojruto' paqakaslemal, richin nqil ri saqb'e, ri qayayb'al richin ri utzilaj kaslemal

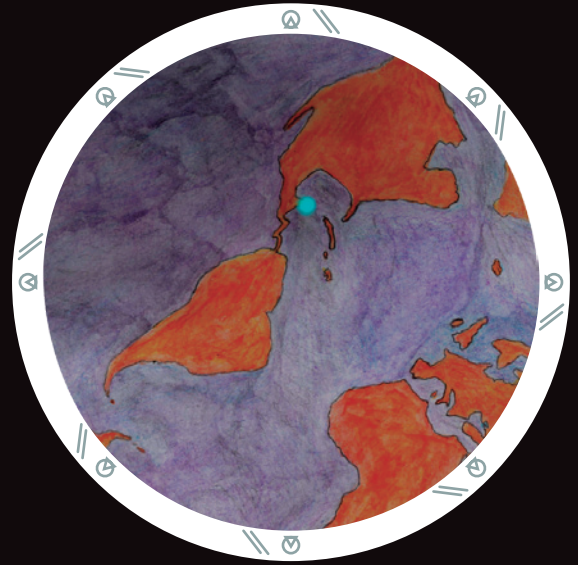
Egilea: MIGUEL ÁNGEL OXLAJ

Horrez gain, bi buru dituen arranoak
senideen, gizataldeen eta herrien
arteko zubi orekatu eta atsegina eraiki
dezagun aholkatzen digu, baita gure
inguruan den ororekin ere. Horrela
gure ondorengoei ondarea utziko diegu,
eurek ere gauza bera egin dezaten
hurrengo belaunaldiekin, denon artean
iragana-oraina-etorkizuna lotura egin
dezagun, kot ikurraren bitartez.

Pa ruka'n, ntel chi tzij chi, wi nqaya'
ruq'ij, wi nqakanuj, wi nqil, wi nqasamajij
chupan ri q'ijul wakami ri ojer rub'eyomel
qatinamit, ri xik'o yan, ja ri' xkojruto'
richin nqapab'a', richin nqasamajij, richin
nqab'an jun k'aslemal jeb'el richin ri
q'ijul apon, ri q'ijul jani tiqak'ul, ri q'ijul
peteneq chqawäch. Ruma k'a ri' janila
nim rukojlemal ri kot chupam runa'ojil
ri qatinamit, chupam ri kina'oj ri qate'
qatata' ri qati't qamama'. Ruma chu qa
ri' janila nikatzin chi nqetamaj ruk'u'x re
jun na'oj re' richin nqapoqonaj, richin
nqakusaj, richin nqayäk, chuqa richin
nqakut chike ri epeteneq chqij.

Egilea: MIGUEL ÁNGEL OXLAJ

MAYATA'AN HERRIA

TESTUAK ETA IRUDIAK: MARCOS PECH ETA DANIELA CANO.

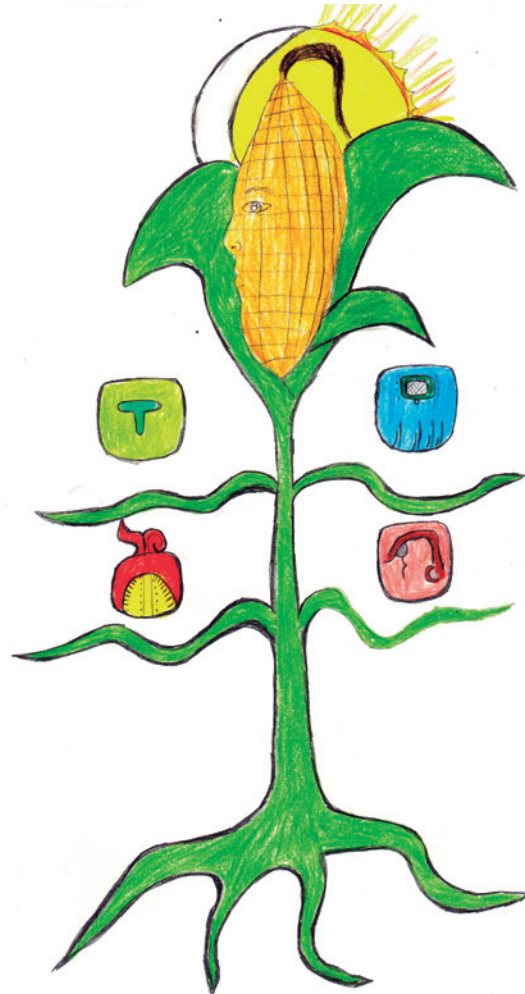
ARTOA GARA

Marraskian giza aurpegia duen artaburua ikus daiteke. Horrek gu guztiok artoa garela adierazi nahi du. Bere gainean ilargia eta eguzkia daude, bere besoetan haizea, ura, sua eta lurra islatzen dituzten ikurrak daude. Osagai hauek guztiak gure maia kulturaren pentsaeraren adierazgarriak dira.

IXI'MO'ON

Ti' le wooja', je'el u páajtal a wilik jum p'eel ix'i'im yéetel u yich máak, tumen táan u ye'esik to'one' ix'i'mo'on, tu yóok'ol le ix'i'ima' ti' yaan x ma-uj yéetel kiin, ti u k'abo'obé ti' yaan kamp'eel woojo'ob, u kaat u ya'ale', iik' ja', k'aak' yéetel lu'um, lelo'oba' ku ts'áak a na'at bix u tuukulil k-miatsil maaya kaaj.

Egileak: DANIELA CANO

BIDE ERTZEAN

Nire seme-alabekin nago bide ertzean eserita.

Zera galdetu didate:

- Zergatik ezin dugu oinez ibili?

Zera itauntzen didate:

- Zergatik ezin gara sartu?

Nire aurpegia gorritu egiten da,
nire bihotzaren taupadak azkartu egin
dira, burua bihurtu dut, negarra darit.

- Aita, ez dut ulertzen.

- Ezta nik ere, seme.

TU JÁAL BEJ

Kulukbalen yéetel in paalalo'ob tu jáal bej,
Ku k'áatikteno'ob:

- Ba'axten ma'atáan u béeytal k-xiimbal,
Ku ka'a k'áatikteno'ob:

- Ba'axten ma'atáan u béeytal k-okol,

Ku chaktal u táan in wich
In puks'i'ikale' lilikkil u meyaj
Kin pi'iktik in pool
Táan u cheeneb u ja'il in wich

- Ma'atáan in na'atik in yuum,

- Ma'atáan in na'atik in paalil,

Egilea: **MARCOS PECH**

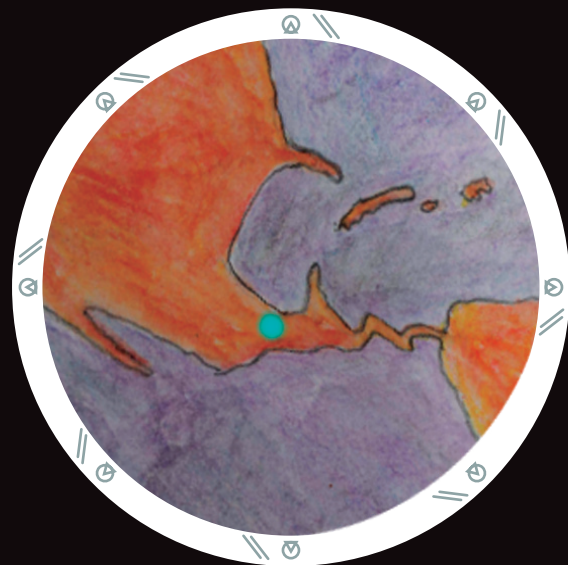

Lurrok lapurtu zizkiguten,
natura suntsitu zuten.
Non da elkarrekiko bizimodu?
Non da bizimodu orekatua?
Nire seme-alaben ondoan eserita,
kapelaren hegala behehitu dut,
arnasa hartu dut,
begiak itxi ditut,
ez dut hitzik.
Hiltzen ari naiz, hiltzen ari da, hiltzen ari
gara.

Okolta'abto'on le káaxo'oba',
Jáawsa'ab le ya'ax kuxtala',
Tu'ux yaan le paklan kuxtala',
Tu'ux yaan le múul kaajtala'.
Kulukbalen tu tséel in paalal,
Kin wéensik in p'óok
Kin ch'a'ak in wiik'
Kin muts'ik in wich
Mina'anten t'aan
Kin kíimil, ku kíimil, k-kíimile'ex.

Egilea: MARCOS PECH

NAWAT HERRIA

TESTUAK ETA IRUDIAK: MICAELA GARRIDO Y LIZBETH SÁNCHEZ

Nire herrian, Tzinacapan deitzen den eskualdean, baditugu gure kultura, tradizioak, ohiturak eta jakituriak. Jaiak antolatzen ditugu gogoetak bizi izateko eta berpizteko, gaurkoak zein antzinakoak. Herriko patroia hainbat dantzarekin omentzen dugu, hala nola, *migelekin*, *quetzalkeekin* edo hegalariekin. Dantza bakoitzean badira jakituriak eta aberastasunak, soinueta, pausoetan, musika tresnetan eta jantzietan. Gure jantzi tradizionalak ederrak dira, zuriaren gainean eskuz eginiko hainbat joskera koloretsu egiten baititugu. Gerrikoak ere egiten ditugu ehundegietan eta koloretsuak diren *huipilak* (brusak) bordatzen.

Namech tajpalouaj ni maseval Nawat, ni nimij Mexiko Ni nemij se xalal konet tein kipia miak taman mauskayot uan Ki nechikoua miak tanemililis. Trinacapan Ni teuantia itech in se nechikol Kampa semi tik ixmatij keni uan iluia ika onkan itech to nemilis miak taman ixneskayot.

Tikpia iluimej tein ixnesij in to teyekankej totlotsi. Uan miak taman miltotianij uan miak tapoualmej tein tech kauilijkej to ueyi ueujkau nemilis, kkampa no tik nextia in totaken, no nesij in naui taman onkayan.

toaltsi
 xrowit
 tonal kalak yampa

ejekat
 ajkuakopaj

tonal kisak yampa

kali
 kalvolot
 kot
 at

ixkosantsi

tonal kalak yampa

tonal kalak yampa

tonal kalak yampa

tonal kalak yampa

tonal kalak yampa

ajkuakopaj
 tonal kalak
 MICAELA GARRINO
 NAUAT MEXICO (PUEBLA)
 tonal kis
 tonikuakopaj

miktan

Arbasoen janariei eusten diegu. *Kalyatol* tokia ere gordetzen dugu, non jakituriak biltzen diren eta bisitariak hartzen eurekin hitz egiteko. Jakituria ematen diguten elkarrizketak bertan metatzen direla uste dugu.

Itech in kaltsi (kali) nesij in kalyolot, tein kinechikouaj mian nemilis uan tanemilis tein tech kauilij kej uan kauilijtiouij tein okachi tatajmej.

Egilea: MICAELA GARRIDO

ARTOA

Txikia zara
nire esku latzek
babesten zaituzte
lurrarekin.
Inork ez zaitu sortzen ikusi
erne zara
bizirik zara
hazi egin zara
elikatu egin nauzu.

EHIZAN

Arbasoek diote
Ostadarra irteten denean
euria eta eguzkia batera direnean
ehiza harrapatzen dela.

TAOL

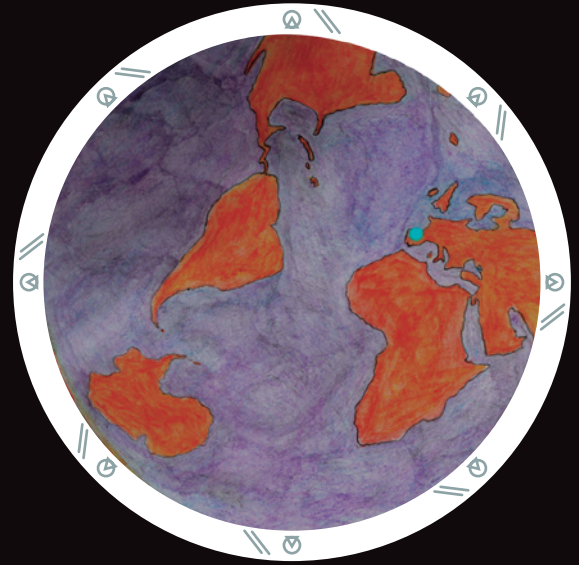
Ti tsitsiki tsin
no mauan chakantike
mits mauits katalia
itech in taltikpak
Amo nakin mits itaj
ijuak tiyoli
tiyoltok
tixuatok
timoskaltij

TINECH YOLCHIKAUTOK

Tech iluia totatajuan
ne Keman Kijtouaya
Ke in ixkosantsi nesij
Keman kioui uan tonaj
ijuak mo namiktia in
Masat

Egilea: MICAELA GARRIDO

ELISKAL HERRIA

TESTUA: JULEN LARRAÑAGA
IRUDIA: MIKEL MENDIZABAL

MAIRU ZUBIGILEA

Mendi kasko bat osatuz daude harriak pilatuta pagadiaren ertzean, bata bestearen gainean, axolagabe utzirik baleude bezala. Ilargiaren laztanak argitzen du harri pilaz osaturiko tontorra eta harriek sorturiko itzal ahula pagadian zehar galtzen da. Gauaren arnas baketsua eten egiten da etengabe harriok bata bestearen kontra kolpatzen direnean. TAUNK! TAUNK! Mairu bat ari da harrespiletik banan banan harriak hartu eta izarrez beteriko zerura doala dirudien zubi bat eraikitzen.

- Zertan ari zara ba?-

- Ez al duzu ikusten?- erantzun du mairuak zubiari beste harri bat gehitzen dion bitartean. TAUNK! Aurpegia apenas ikusten zaio, ile luzea baitu eta hain da altua kasik ilargiaren argi motela

ez baita garaiera horietara iristeko gai. Burua jaitsi eta bere lanean jarraitu du. Harri pilatik harri bat hartu eta zubian gora darama zubiaren beste pieza batean bihurtuko den harri hori. TAUNK! Indar handiz baina ez sinesteko zehaztasunarekin pausatu du harria behar duen tokian.

- Nora doa zubi hau? Oso luzea da eta ezin dut ikusi non bukatzen den. Zergatik ari zara eraikitzen zubi hau, behean ez baldin badago errekarik?- Begiradarekin jarraitu du, baina ortzi-mugarekin nahasita ez zaio bukaerarik ikusten zubiari.

- Zubi honek erreka eta ibaiak bakarrik ez, itsaso zein ozeano eta mendirik altuenak ere zeharkatzen ditu. Urrutiko herrietara doa, beste hizkuntza batzuetan mintzo diren jendeengana.

Haiekin aspalditik genuen harremana berreskuratzeko bidea da zubi hau.- Mairuak beste harri bat hartu eta, TAUNK!, jarri du bere tokian. Zubia bukatzear dago, bete beharreko espazio huts gutxi daude jadanik.

-Baina, ez al zara konturatu harriok mairu baratz batetik hartu dituzula? Borobilean zeuden denak ongi jarriak eta...

-Nola ez nintzen konturatuko?- moztu du mairuak. -Neronek eta nire kideek eraiki genuen aspaldi baratz hau. Baina azken garaietan ez zen ernetzen bizirik baratz hauetan. Berriro ere baratza loratu dadin harriak biziz bete behar dira ostera.

-Biziz bete? Baina borobil bat osatzen zuten harriak baino ez ziren eta!

-Borobil bat?- Harritu da mairua.- Harriak borobilean zeuden bai, baina espazio huts bat sortzen zuten harriek.

Hustasun horrek gorpuzten zuen gure baratza eta harrien bizitzak zentzua eman. Hustasunak betetzen zuen baratza eta kosmosarekin eta izarrekin harremanetan jartzeko bidea zen. Harriek bizitza galdu dutenetik ez dute hustasun hori eraikitzerik. -TAUNK! Beste harri bat kokatu du zubian.- Hamaika herrietara doan zubi berri honekin, berriro ere beteko dira bizitzaz gure harri zaharrak. Pozik nabari da mairua hizketan eta zubiari adi begira geratu zaio.

Harriak jasotzeari utzi dio, badirudi bukatu duela. Azken errepasso txiki bat eman dio zubiari begiradarekin. Dena bere tokian dagoela adierazten du buruarekin baiezko bat eginez. Bukatua dago azkenean.

-Aizu! Ez joan oraindik! Begiratu hor! Eta begira ere horra! Toki batzuetan harriak jartzea falta zaizu!

Mairuak ez dio jaramonik egin eta ekira begira dago. Mendien artetik nabari da jadanik egunaren lehen printzak ikusteko ez dela denbora asko falta.

-Begiratu ezazu hara. - Erantzun dio mairuak patxadaz, laster behar duen egunsentia erakutsiz. -Egunak aurki argituko du eta zubia zeharkatzeko ez dago arriskurik. Toki batzuetan harriak jartzea falta da, egia da, baina gure herriko zubiak inoiz ez dira bukatuak izan eta hala ere zubiak dira. Segi aurrera nahi baduzu, eta bete ezazu hutsik dagoena. Hala ere, gogoratu zenbaitetan ezer eza ez dela zerbait faltan izatearen parekoa, den horri forma emateko modua baizik. Dena eskura izateak ez du esan nahi zoriontsuago izatea. Ez da atsekabe handiagorik dena daukan eta hutsik sentitzen denarena baino. Hortaz, utziozu tartea hustasunari eta bete ezazu zure bizia. Zoaz bada, eta bete itzazu harriok biziz berriro ere hustasunari forma eman diezaioten!

*Liburuska hau Euskal Herrian,
Antza inprimategian
imprimatu zen 2020ko azaroan.*

Argitaratzaileak:

**garabide
erebepiq**

Babesleak:

